AUT, XLVII, 2009, p. 215-221

CIOCOII VECHI ŞI NOI: ÎNTRE LECTURA DOCUMENTARĂ ŞI LECTURA STILISTICĂ

de

Dragoş Vlad TOPALĂ

Celebrul roman al lui N. Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, este construit după formula obiectivă a romanului realist, deşi, sub câteva aspecte, obiectivitatea autorului este subminată de temperamentul său retoric. Cartea reprezintă, în mod evident, un studiu de observaţie socială, particularitate subliniată în toate analizele reprezentative de critică şi istorie literară prin sintagme de tipul „roman social", „frescă socială", „roman popular" sau chiar „roman citadin"[1]. Câteva portrete şi descrieri de referinţă transformă romanul lui Filimon într-o construcţie balzaciană autentică[2]. Portretul lui Dinu Păturică este construit după tiparul antropologic al personajului realist (balzacian), caracterizat printr-o descriere fizică amănunţită, cu unele indicii morale, acest model portretistic fiind obligatoriu grefat pe mediul social[3]: „Într-o dimineaţă din

[1] Vezi N. Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1985, capitolul *Repere istorico-literare*, p. 243-302.

[2] G. Călinescu observa: „Cu o desăvârşită tehnică balzaciană este făcută la începutul cărţii prezentarea eroilor principali" (G. Călinescu, *Opere*, vol. 17, *N. Filimon, Gr. M. Alecsandrescu*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1983, p. 163).

[3] Referitor la structura figurii în acest context, S. Angelescu precizează: „Romanul balzacian, în mod obişnuit, îşi pregăteşte cititorul înainte de a-l introduce în acţiunea epică prin prezentări amănunţite ale personajelor. Implicând o tehnică de apropiere, aceste prezentări trasează mai întâi un sistem de periferii – atmosfera unei pensiuni, silueta unui orăşel de provincie etc. – , pentru ca apoi, în cercuri din ce în ce mai strânse, din care nu lipsesc aspectele exterioare ale unor locuinţe sau înregistrările zvonurilor publice referitoare la locatari, naraţiunea să se oprească asupra personajului, adevăratul centru de echilibru al acestei complicate construcţii…" (S. Angelescu, *Portretul literar*, Bucureşti, Ed. Univers, 1985, p. 35).

BDD-A6444 © 2009 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:55:30 UTC)

luna lui octombre, anul 1814, un june de 22 de ani, scurt la statură, cu faţă oacheşă, ochi negri plini de viclenie, un nas drept şi cu vârful cam ridicat în sus, ce indică ambiţiunea şi mândria grosolană, îmbrăcat cu un anteriu de şamalgea rupt în spate, cu caravani de pânză de casă văpsiţi cafeniu, încins cu o bucată de pânză cu mărginile cusute în gherghef, cu picioarele goale băgate în nişte iminei de saftian, care fuseseră odată roşii, dar îşi pierduseră coloarea din cauza vechimei, la încingătoare cu nişte călimări colosale de aramă, în cap cu cauc de şal, a cărui coloare nu se putea destinge din cauza peticelor de diferite materii cu care era cârpit, şi purtând ca veşmânt de căpetenie o fermenă de pambriu ca paiul grâului, căptuşit cu bogasiu roşu, un astfel de june sta în scara caselor marelui postelnic Andronache Tuzluc, rezimat de stâlpii intrării şi absorbit în nişte meditaţiuni care, reflectându-se în trăsurele feţei sale, lăsau să se vază până la evidenţă că gândirea ce-l preocupa nu era decât planuri ambiţioase, ce închipuirea lui cea vie îi punea înainte, şi obstacolile ce întâmpina în realizarea lor" (p. 13)[4]. În mod evident, portretul lui Păturică are capacitatea de a se autodelimita în interiorul operei literare, iar personajul creat este unul bidimensional, dominat de o singură trăsătură de caracter, care trăieşte prin convenţie şi prin raportare la mediul din care provine. Epitetul lipseşte, întrucât descrierea se realizează prin enumerarea adjectivelor calificative, care „nu se aglomerează anarhic, ci se adună într-un spectru subtil, ale cărui câmpuri pot fi izolate dintr-o perspectivă semantică"[5]; astfel, un câmp este cel al descrierii fizice, în timp ce al doilea câmp, mai redus, surprinde unele elemente morale („ambiţiunea şi mândria grosolană").

Pentru realizarea acestei opere, Filimon a făcut un efort imens de documentare. Notele de subsol cu trimitere la fonduri arhivistice, dar mai ales capitolele monografice *Scene de viaţă socială*, *Muzica şi corografia în timpul lui Caragea*, *Teatrul în Ţara Românească*, care surprind cu un realism desăvârşit atmosfera epocii, de la aspectul vestimentar al personajelor şi descrierea Bucureştiului (grădini şi edificii publice, mahalale) până la elementele variate de informaţie culturală, precum primele încercări dramatice de la noi, descrierea ceremonialului de la curtea fanariotă, modul de organizare a instituţiilor oficiale, alte date de natură sociologică referitoare la cele trei clase (boieri, neguţători şi ţărani), l-au determinat pe Ş. Cioculescu să considere *Ciocoii vechi şi noi* un „roman arhivistic"[6], în care informaţia de acest tip este diluată în sinteza

[4] Acest portret amplu este completat de descrierea camerei lui Păturică, realizată cu aceeaşi tehnică balzaciană (vezi p. 16). Toate exemplele culese din *Ciocoii vechi şi noi* sunt preluate din N. Filimon, *op. cit.*

[5] S. Angelescu, *op. cit.*, p. 38; citatul se referă la portretul lui Eugénie Grandet.

[6] N. Filimon, *op. cit.*, p. 259.

BDD-A6444 © 2009 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:55:30 UTC)

epică. Din acest punct de vedere, romanul obligă la o „lectură documentară", aşa cum am sugerat în titlu. Pe de altă parte, autorul realizează reconstituirea unei epoci prin limbaj („lexicul arhaic oriental şi grecizant intră în joc în scopul de a zugrăvi instituţii şi moravuri"[7]); cartea apare în 1863, iar autorul „întrebuinţează expresiile unei epoci anterioare, a cărui nomenclatură o notează, nu numai cu intenţia de a obţine coloare istorică, dar şi dintr-un vădit interes erudit"[8]. Recitind romanul, am observat numărul redus al figurilor semantice de stil (acestea sunt oricum irelevante, în opinia noastră); temperamentul retoric al scriitorului se manifestă uneori prin limbajul popular, anume prin termeni şi expresii populare, prin inserţii paremiologice: *s-a certat cu dânsa furcă* (45), *l-a obrocit* (109), *la chindii* (81), *picătura găureşte piatra, zice un alt proverb* (38), dar mai ales prin elemente ale limbajului familiar (structurile dialogate specifice stilului direct): „… apoi zise celorlalţi: – Ştiţi una, băieţi? Mie mi-e sete; cine face cinste?/ – Eu, răspunse unul dintre feciori./ – Bravo, Dumitrache, bravo! Ai semne de procopseală…" (155). În opinia noastră, stilistica romanului se restrânge esenţial la nivel lexical, unde, prin alternarea arhaismelor cu neologismele, se obţine un efect stilistic de ansamblu. Astfel, „lectura documentară" este dublată de „lectura stilistică".

Filimon utilizează arhaismele pe scară largă, întrucât el stăpâneşte distincţia dintre perspectiva sincronică şi cea diacronică asupra cuvintelor. În *Ciocoii vechi şi noi*, arhaismele (multe sunt istorisme[9]) indică cu precădere terminologia socială[10]. Este vorba, în primul rând, de funcţii şi demnităţi specifice societăţii feudale şi premoderne româneşti (toate exemplele care urmează au sensul general „rang boieresc"): *postelnic* (13), *vătaf* (14), *vel-cămăraş* (17), *serdar: serdarul D…* (22), *sluger* (67), *pitar* (67), *medelnicer* (86), *ispravnic* (86), *vel-vistier* (91), *treti-logofăt* (98), *armaş* (115), *căminar: căminarul Polizache* (131), *clucer* (155), *hatman: hatmanul veni* (157), *sameş* (164). Un sector important al arhaismelor lexicale este reprezentat de turcisme (cu grade diferite de adaptare): *ciubucciu* „slujitor însărcinat cu umplerea ciubucelor" (15), *ciohodar* „slujitor care îngrijea încălţămintea domnului" (17), *idicliu* „slujitor la curtea domnească", *nefer* „soldat din armata turcă, arnăut", *iciolan* „copil de casă": *idicliii, neferii şi iciolanii domneşti* (23), *tufecciu* „soldat mercenar", *arnăut* „soldat mercenar", *satâraş* (< *satâr*) „slujitor înarmat

[7] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 208.

[8] T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, 1973, p. 55.

[9] Arhaismele au un grad de învechire diferit; istorismele sunt cuvintele complet ieşite din uz prin dispariţia realităţilor pe care le denumeau, fiind vorba de nume de meserii, funcţii sociale etc. (cf. DŞL, p. 69).

[10] Pentru sensul şi etimologia cuvintelor selectate am consultat DEXI; de asemenea, este util glosarul de arhaisme din N. Filimon, *op. cit.*, p. 233-242.

BDD-A6444 © 2009 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:55:30 UTC)

din garda domnească": *tufecciii*, *arnăuții și satâraşii* (24), *tumbelechi* „tobă mică": *tumbelechiuri* (25), *pazarghidan* „slujitor însărcinat cu cumpărăturile": *pazarghidanul meu* (49), *pembe* „roşu-deschis, roz" (55), *meterhanea* „muzică în care predominau tobele": *cântarea meterhanelelor* (94), *beizadea* „fiu de domn, principe" (33), *zabet* „guvernator, şeful poliției": *pe mâna zabetului* (83), *caimacam* (85), *seraschier* „comandant" (87), *mansup* „slujbă, demnitate înaltă" (87), *ruşfet* „mită" (87), *capan* „depozit de alimente" (88), *peşcheş* „dar": *trămiț… peşcheşuri* (89), *ecpaia* „suită domnească": *ecpaiaiua măriii-tale* (91), *isnaf* „breaslă, corporație" (94), *otuzbir* „joc de cărți" (99), *englingea* „distracție, petrecere" (99), *şatrange* „şah" (99), *ziafet* „petrecere, chef mare" (115), *capugiu* „înalt demnitar", *peşchegiu* „funcționar însărcinat cu primirea darurilor", *imbrohor* „comis, reprezentant al sultanului": *capugii, peşchegii şi imbrohori* (130), *elciu* „ambasador, consul": *elciul Rusiei* (149), *ichilic* „unitate de măsură a capacității" (156), *seimean* „soldat mercenar" (159), *alişveriş* „negoț, afaceri": *cum mergi cu alişverişurile?* (160), *iamac* „ajutor, ucenic", *calemgiu* „funcționar, copist": *am dat bacşiş iamacilor şi calemgiilor* (162), *telal* „negustor de haine vechi": *glasul… telalilor* (163), *bogasier* „negustor de articole de manufactură": *Costea bogasierul* (164), *bumbaşir* (82) / *mumbaşir* „agent fiscal şi de execuție": *slujitori şi mumbaşiri* (164), *madea* „pricină, chestiune" (167), *nezam* „dispoziție dată de autorități" (167), *mehtup* „petiție, raport" (171), *muhafiz* „comandant", *serhat* „cetate, fortăreață": *muhafizii serhaturilor* (171), *a mofluzi* „a da faliment": *ai mofluzit* (173), *orta* „regiment": *ortale de arnăuți* (211), *taxidar* „persoană care strângea dările": *taxidarii luau întreită zeciuială* (215). Unele turcisme sunt compuse (elementul de compunere *-başa/-basa* are sensul „principal", „cu gradul cel mai înalt", folosit în cadrul termenilor care indică ierarhia şi specializarea militară): *deli-basă* (30), *satârgi-başa* (76), *capugi-başa* (89), *câzlar-agasi* „şeful eunucilor" (89), *terzi-başa* (95), *sultan-mezat* „licitație publică" (131), *seleam-ceauş* „reprezentant al domnului": *seleam-ceauşul curții* (151), *telal-başa* (162), *buluc-başa* (203).

Un alt sector lexical reprezentativ, însă mai redus ca pondere, este constituit din grecime: *neramz* „portocal" (19), *morico* „roşu-închis; albastru-închis" (55), *a provalisi* „a propune": *i-am provalisit* (90), *a zalisi* „a zăpăci, a tulbura": *m-a zalisit* (144), *a paravalisi* „a compara": *să paravalisim* (161), *clironomie* „moştenire": *împliniri de… clironomii* (164), *scopos* „scop": *scoposuri* (171), *mavrofor* „voluntar al Eteriei": *mavfrovori* (184), *a pliroforisi* „a lămuri, a informa": *te vor pliroforisi* (209), *a sistisi* „a recomanda, a trimite": *te-a sistisit* (210).

Am identificat în text o serie de locuțiuni şi expresii specializate (domeniul economic şi cel administrativ): *a scoate (pe cineva) la silimet* „a

BDD-A6444 © 2009 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:55:30 UTC)

distruge material, a ruina": *să-l scoatem la silimet* (61), *a pune nart* „a fixa un preț de vânzare": *să puneți nart* (111), *cu tahmin* „aproximativ": *socoteală cu tahmin* „socoteală aproximativă" (112), *în naht* „în numerar, cu bani gheață": *să-mi plăteşti în naht* (147); de asemenea, am reținut câteva sintagme nominale: *calemul vinăriciului* „administrația pentru perceperea dijmei în vin" (18), *huzmetul spătăriei* „venituri obținute din dijme care se cuveneau instituției conduse de marele-spătar" (18), *catastih de dosolipsie* (141; *dosolipsie* „de dare şi luare", conform notei autorului), *taxidul de marfă* (145; *taxid* „marfă de import", deci construcția este pleonastică), *zapis cu diorie* (147; *diorie* „termen, scadență"), *havaietul mezatului* „impozit pentru profitul din vânzările publice" (162), *starostea de neguțători* „breasla negustorilor" (162), *tacâm de pitace* „serie/şir de dispoziții" (167). Sunt turcisme: *silimet*, *nart*, *tahmin*, *havaiet*, *mezat*, respectiv grecisme: *naht* (etimologia indirectă trimite la arabă), *dosolipsie*, *taxid*, *diorie*.

Informația documentară, arhivistică se manifestă uneori printr-o aglomerare terminologică impresionantă, metodă folosită de Filimon pentru câteva sectoare, în special pentru vestimentație: „…hataià de Veneția sadea, hataia florantin, camohàs de Veneția cu fir, camohas sadea, catifea cu aur şi sadea de Veneția, sandal cianfès, canavăț, tafta, atlas vărgat şi cu flori, harès pungiuc, fesuri tuneslii, basmale de Triesti, de Franța şi de Englitera, tulpan mosc, alagea de Triesti, şal de India ciceacliu, şal boza-fer mai cu flori pân colțuri, gear de India, sangulie, brâuri caragialar cusute, cutnii, alageà, citării şi gazii de Brussa, suvaiele de Halle" (145-146)[11]. Din acest citat am reținut următoarele exemple (nume de stofe şi țesături; alte sensuri au fost indicate): turcisme: *hataia*, *sadea* „fără ornamente", *sandal*, *tunesliu* „care provine din Tunis", *alagea*, *boza-fer* „cenuşiu", *gear* „şal", *caragialar* (probabil variantă de la *caragea* „negru"), *cutnie*, *citarie*, *suvai*; grecisme: *camohas*, *canavăț* (cu etimologie multiplă, inclusiv din italiană), *tulpan* (sinonimul neologic este *muselină*); substantivul *sangulie* are etimologie necunoscută (conform DEXI), iar *gaz* „voal" provine din franceză, de la numele oraşului Gaza (pluralul conform DEXI este *gazuri*, în timp ce DOOM$_2$ nu indică pluralul).

Un alt sector lexical reprezentativ este alcătuit din neologisme (de origine franceză), în general termeni livreşti care implică un nivel cultural ridicat, cu forme confirmate de norma actuală, fapt remarcabil pentru un scriitor autodidact: *malonest: zarafi… maloneşti* (6), *venal* (8), *a eclata:*

[11] Trimiterea la sursă, într-o notă, este sugestivă: „Vezi catalogul vămilor din timpii lui Caragea ce se află trecut în *Condica arhivei*, nr. 121, foaia 210" (p. 146); aceeaşi preocupare a informației documentare exhaustive se regăseşte, de exemplu, în cazul enumerării monedelor (cu precizarea valorii nominale) care „circulau în timpul lui Caragea" (p. 66).

BDD-A6444 © 2009 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:55:30 UTC)

eclată ca o bombă (8), *deriziune* (9), *prodigalitate* (12), *volubil: volubilă… principesă* (17), *venerabil: venerabilul bătrân* (22), *convenienţă* (26), *stratagemă: rezultatul stratagemei* (28), *letargie* (31), *odaliscă: pieptul odaliscei* (32), *maliţios: privire maliţioasă* (44), *ardoare* (47), *sardonic* (108), *fortună* (122), *dexteritate* (133), *susceptibilitate: să nu atingă susceptibilitatea* (138), *a turmenta* „a ameţi, a zăpăci": *secret… care turmentase* (171), *sarcasm: greutatea acestor sarcasme* (174), *profetic* (182), *panegiric: făcea panegiricul* (186), *infam* (196), *funest* (199), *terorism* (217), *miasmă: miasme* (222); unele neologisme implică un sens specializat: *comunist* (10), *doctrină politică* (11), *forma arhitectonică* (23), *poziţiunea topografică* (23), *cantilenă* (30), *litere cabalistice* (34), *logogrif: descifrase logogriful* (34), *tartufism* (41), *corporaţie* (63), *dansuri etnografice* (118), *simptom*: *simptome* (130), *dioramă* (132), *antreprenor* (132), *mineralogie* (222), *reumatism: reumatismul îi coprinsese tot corpul* (223); sintagma *falit fraudulos* (226) este dublată pe aceeaşi pagină de construcţia sinonimică arhaică *mofluzul mincinos*. Stilul naiv al lui Filimon şi inabilitatea sa de a crea figuri semantice viabile conduc la sintagme şi asocieri semantice insolite, precum: *delir momentaneu* (29), *graţiile maltratate de voluptoasele plăceri* (47), *patimă ilicită* (52), *inocentul amor* (53), *amor sentimental* (59; construcţie pleonastică). O serie de neologisme sunt în curs de adaptare: *partit* (11), *rolele comice* (132), *coafiura* (142), *estaz* (143), *să se console* „să se consoleze" (172), *particolar* (183), *escepţie* (183), *torture* (206), *gesturile ritoriceşti* (215); adăugăm aici exemplul substantivelor terminate în *-iune*: *colecţiune* (16), *atenţiune* (48), *predilecţiune* (95); de asemenea, unele italienisme şi franţuzisme din cartea lui Filimon au fost eliminate prin evoluţia limbii literare: *se inamorase* (17), *fieroasă… veselie* (42; adverbul *fiero* „impetuos, cu înverşunare" indică modul de executare a unei bucăţi muzicale), *guarzii* (174), *îşi pericolau viaţa* (184), *în darn* „zadarnic" (139).

În *Ciocoii vechi şi noi* (1863) regăsim două aspecte esenţiale privitoare la limba literară: norma şi stilul. Astfel, din punct de vedere stilistic, funcţia arhaismelor în comunicarea literară face parte din ansamblul de elemente lingvistice expresive prin care stilul se poate defini ca deviere de la norma standard a limbii literare[12]. Pe de altă parte, fondul neologic reprezintă încadrarea demersului lingvistic al lui Filimon în procesul accelerat de unificare a normelor, manifestat după 1859.

[12] Cf. DŞL, p. 70.

BDD-A6444 © 2009 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:55:30 UTC)

BIBLIOGRAFIE. SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Angelescu, Silviu, *Portretul literar*, Bucureşti, Editura Univers, 1985.
Călinescu, G., *Opere*, vol. 17, *N. Filimon. Gr. M. Alecsandrescu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1983.
DEXI = Eugenia Dima (coord.), *Dicţionar explicativ ilustrat al limbii române*, Iaşi, Editura Arc, Editura Gunivas, 2007.
DŞL = Angela Bidu-Vrănceanu *et alii*, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira, 2005.
Filimon, N., *Ciocoii vechi şi noi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1985.
Vianu, Tudor, *Arta prozatorilor români*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1973.
$DOOM_2$ = Ioana Vintilă-Rădulescu (coord.), *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

LE ROMAN *CIOCOII VECHI SI NOI*: ENTRE LA LECTURE DOCUMENTAIRE ET LA LECTURE STYLISTIQUE

(Résumé)

Le roman *Ciocoii vechi şi noi* (le terme *ciocoi* est intraduisible) oblige à une double lecture: d'abord, la lecture documentaire, car N. Filimon a fait un effort remarquable de documentation pour décrire l'époque du début du XIX-ème siècle; puis, il s'agit d'une lecture stylistique appliquée surtout au niveau lexical, qui implique les archaïsmes (mots d'origine turque et grecque) et les néologismes.

BDD-A6444 © 2009 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:55:30 UTC)